

УДК 911.3: 796.5

ФЕДЧУК А.П.

ФАКТОРИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ АНТАРКТИЧНОГО ТУРИЗМУ

Постановка проблеми. Міжнародний антарктичний туризм (АТ) – це наймасштабніша людська діяльність у південному полярному регіоні. У літньому сезоні 2004-2005 років кількість туристів – а це близько 30 тисяч чоловік – майже у шість разів перевищила чисельність науковців і обслуговуючого персоналу, що працюють в регіоні. З огляду на заповідний статус Антарктики, динамічне зростання АТ за останні 15 років вимагає ретельного наукового обґрунтування. При цьому особливого значення набувають різноаспектні географічні дослідження процесу рекреаційного освоєння регіону. Вивчення факторів геопросторової організації АТ є потужним механізмом пояснення формування та локалізації конкретних форм рекреаційної діяльності в Антарктиці.

Аналіз публікацій. Питання територіальної організації антарктичного туризму, особливо аспектів його історико-географічного розвитку, у другій половині 1980-их років вивчали В.М. Лівшиц [3], С.Б. Слевич та Н.С. Фалькович [4] у рамках суспільно-географічного дослідження розвитку рекреації у басейні Південного океану. Проте всебічного та цілісного висвітлення природних і суспільно-географічних умов і факторів, що впливають на формування, функціонування та подальший розвиток рекреаційного освоєння південного полярного регіону у вітчизняній суспільній географії на сьогодні не досягнуто. У зарубіжній літературі здійснені окремі спроби дослідити рекреаційний потенціал Антарктики [10].

У даному дослідженні увага звертається на нерозкриті у вітчизняній літературі суспільно-географічні фактори, що безпосередньо впливають на диференціацію, концентрацію та структурні зрушення південнополярного туризму.

Таким чином, метою статті є виділення і аналіз найбільш впливових

факторів територіального розвитку антарктичного туризму, а також, виходячи з контексту інтересів України в Антарктиці, здійснення попередньої оцінки рекреаційного потенціалу української антарктичної станції „Академік Вернадський”.

Виклад основного матеріалу. У період короткого туристичного сезону з кінця листопада по березень основним природно-географічним фактором просторового розподілу турпотоків є атрактивність антарктичного узбережжя, загальна довжина якого складає понад 30 тисяч км. Узбережжя Антарктиди складене в основному льодовими берегами, що відрізняються своєрідністю і специфічними процесами розвитку [1]. Літнє таїння снігу спостерігається лише в прибережній смузі і в оазах (перигляціальних холодних пустелях), що разом з нунотакми займають 2.4% поверхні материка [5]. Ця смуга влітку перетворюється на так зване „кільце життя”. Туристський інтерес визначають прибережні ділянки, що заселені численними колоніями тварин (пінгвінами, тюленьми тощо). Берегова смуга у багатьох місцях переходить у ланцюги малих островів, бухти яких є зручними місцями для зупинки круїзних суден, організації локальних морських прогулянок на човнах з метою огляду айсбергів – специфічного ресурсу полярної рекреації.

Абсолютна більшість туристських відвідувань приурочена до субантарктичних островів південноамериканського сектора Антарктики, в першу чергу до Південних Шетландських островів. Це пов'язано з тим, що острови відзначаються типовими антарктичними ландшафтами і відносно високими літніми температурами (вище 0° С), географічно розташовані північніше меж суцільного плаваючого льоду, тобто набагато доступніші для транспортного сполучення порівняно з узбережжям самого материка. Крім спостереження за поведінкою місцевих тварин, пізнавальні прогулянкові екскурсії у прибережній смузі островів урізноманітнюються оглядом геолого-геоморфологічних об'єктів: окремих геологічних відслонень, кам'яних пірамід з репрезентативних зразків гірських порід і скам'янілостей, спеціально викладених з науково-освітньою метою тощо.

Рекреаційне освоєння внутрішніх районів Антарктики пов'язане з екзотичністю і унікальністю нівально-гляціальних ландшафтів, аналогів яким немає на заселених людиною територіях Землі.

Найпоширенішим видом рекреаційного освоєння внутрішніх районів материка є альпінізм. Зараз передчасно говорити про набуття антарктичним альпінізмом ознак масовості, проте його розвиток за останні 15 років дозволяє фахівцям стверджувати, що Антарктида може розглядатись як пріоритетний регіон альпінізму у поточному столітті. Зростаюче число альпіністів у всьому світі постійно перебуває в пошуках нових гірських масивів. Вдосконалення транспортних комунікацій, зв'язку та польового спорядження робить антарктичний альпінізм реальною альтернативою іншим, вже звіданим, гірським маршрутам. Гори Антарктиди в цілому сприятливі для організації альпінізму і відповідають вимогам, які висувають до природного середовища сучасні альпіністи – це тривалі підйоми на засніжені піки, висотою понад 4000 м, чи підйоми на вільні від снігу круті скелі, висотою до кількох сотень метрів. Сходження на прибережні вершини починається безпосередньо із човна чи яхти, а для підйомів на внутрішньоконтинентальні піки туристи спочатку дістаються до базових таборів на літаках або гелікоптерах, чи здійснюють кількатижневі лижні

походи повністю у автономному режимі. Проте не дивлячись на те, що на сьогоднішній день є достатньо можливостей для організації технічно складних підйомів, найсуттєвішим вразливим місцем антарктичного альпінізму лишається питання доступності та безпеки [7].

Найбільш освоєними є гірський масив Елсворт, окремі фрагменти Трансантарктичного хребта, а також хребти узбережжя Антарктичного півострова та гірські вершини суміжних островів. Проте за останнє десятиліття зафіксовано чимало піонерних підйомів у інших гірських районах Антарктиди. Для підйомів вибираються в першу чергу гірські вершини, що візуально домінують у ландшафті, або мають історичне значення. Такими є найвищий в Антарктиці гірський масив Вінсон (4897 м, а загальна кількість гірських підйомів – понад 400), г. Пейджит (2935 м, о. Південна Георгія), г. Еребус (3795 м, о. Росса), а також гірські вершини, вперше підкорені за часів так званої ери героїчного вивчення Антарктиди – це вершини, на які підіймалися члени експедицій Е. Шеклтона, Р. Скотта тощо.

Наступним напрямом внутрішньоконтинентального рекреаційного освоєння є відвідування антарктичних оаз (у зарубіжній літературі паралельно вживається термін „сухі долини”). Надоступнішою для рекреаційного освоєння у Східній Антарктиці є оази поблизу станції Мак-Мердо (США) у 100 км західніше острова Роса (Земля Вікторії). Туристська діяльність у сухих долинах відносно нова – спостерігається лише з літнього сезону 1992-93 рр. – і обмежена короточасними відвідуваннями головним чином у долині Тейлор, що відзначається атрактивними нівально-гляціальними пейзажами. Організація відвідувань здійснюється за допомогою корабельних гелікоптерів російського криголама „Капітан Хлебніков” [9].

Особливим мінерально-петрографічними типом геолого-геоморфологічних ресурсів внутрішніх районів материка є метеорити. Приватні експедиції з метою пошуку і відбору метеоритів організовуються з 1998 року [6].

У цілому на формування ареалів (територіальних фокусів) людської діяльності і конкретну конфігурацію маршрутів визначальний вплив має географічне положення рекреаційних стоянок Антарктики. Значна віддаленість континенту від материків-сусідів сильно ускладнює транспортне сполучення, розтягуючи транспортні коридори більш ніж на 4 000 км. Таке маргінальне положення регіону суттєво впливає на просторову структуру міжнародних турпотоків: вони перерозподіляються посекторно, концентруючись у ключових південних містах-портах. Ареал маршрутів круїзних суден обмежується відкритими від льоду акваторіями шельфових морів, узбережжям Антарктичного півострова та моря Росса, а також акваторіями субантарктичних островів.

Сьогодні морські круїзи – це найбільший сегмент АТ, на розвиток та геопросторову організацію якого впливає науково-технічний прогрес. Так, фрахт туроператорами у 1989 році океанографічних дослідницьких суден колишнього Радянського Союзу, дозволив зняти технічні бар'єри рекреаційного освоєння Антарктики і розширити географію круїзів за рахунок включення нових, більш південних, акваторій зі складною льодовою ситуацією.

Аналіз рівня розвитку інфраструктури вказує на піонерний характер рекреаційного освоєння, не зважаючи на півстолітню історію розвитку АТ. За весь цей час на материку не зведено жодного стаціонарного об'єкта туристської інфраструктури, тому, крім окремих ділянок первісної природи, туристи

відвідують наукові станції. Максимальна концентрація наукових станцій на Антарктичному півострові і прилеглих архіпелагах позитивно впливає на розвиток наукового туризму в цьому регіоні. Наукові станції самі по собі є унікальними визначними місцями – кожна з них перетворюється персоналом у виставку досягнень науки і техніки, забарвлену національним колоритом. Наукові станції не є турбазами, але персонал станцій готовий надавати інформаційну (прогнози погоди, стан морського льоду тощо) та логістичну підтримку у випадку надзвичайних ситуації. Тому туроператори розглядають станції як опорні точки маршрутів. Якщо режим роботи станції дозволяє обмежений прийом туристів, то відвідувачі мають унікальну можливість ознайомитись із соціально-культурними та подійними ресурсами, якими насичене життя станцій.

Таким чином, крім тяжіння АТ до природних атракцій, виявлено і антропономний характер розміщення РС: просторова конфігурація рекреаційного освоєння регіону певною мірою визначається „системою розселення” Антарктики (В.М. Лівшиц мережу наукових станцій називає малими поселеннями [2]). Специфічною рисою локалізації рекреаційних стоянок є тяжіння до антропогенних об’єктів ери героїчного вивчення Антарктики. У правовій системі Договору про Антарктику документально визначено 76 історичний місць і пам’яток (ІМП). До цього переліку включено всі відомі об’єкти в Антарктиці, створені людиною до 1957 року (тобто до початку Міжнародного геофізичного року) і повністю чи частково збережені до цього часу. Це об’єкти (будівлі, меморіальні дошки та хрести, інші визначні місця), пов’язані з конкретними особами чи експедиціями, що зіграли важливу роль у дослідженні Антарктики, мають особливе культурно-історичне значення для багатьох націй і є джерелами освіти і пропаганди людської діяльності в Антарктиці [8].

В цілому, основні складові рекреаційного потенціалу регіону, з розподілом за географічними секторами, наведено у таблиці 1.

В цілому, просторова локалізація факторів (територіальна структура ресурсів, їх концентрація, наявність територіальних поєднань, транспортна доступність) є основою формування функціонально-територіальної структури міжнародного туризму в Антарктиці. Так, в районі Антарктичного півострова здійснюються морські круїзи із портів Південної Америки (Ушуайя, Аргентина; Пунта-Аренас, Чилі). Натомість в австраліонозовеландському секторі подібні рейси є дорожчими і тривалішими через значні відстані і складність підходу до берега, тому в цьому секторі розвивається повітряний (авіаційний) туризм – оглядові трансконтинентальні перельоти без приземлення на антарктичний материк.

Окремо слід виділити факторів, що стримують розвиток туризму в Антарктиці. За генезисом їх доцільно поділити на сім основних груп.

Погодно-кліматичні фактори визначають поточну просторову організацію рекреаційних стоянок. Найбільше значення для організації туризму мають термічні умови та сила вітру. Питання вітрового охолодження як міри дискомфорту для людини в умовах низьких температур і сильних вітрів вже розпочато у вітчизняних дослідженнях [2]. Загалом середні багаторічні показники дають можливість здійснити поясне ландшафтно-рекреаційне районування: 1) внутрішні території з екстремальними дискомфортними умовами, що суттєво обмежують рекреаційну діяльність на відкритому повітрі; 2) прибережні території з менш суворим (субкомфортними) кліматичними умовами, що дозволяють

здійснювати сезонну рекреацію. Відносно оптимальні погодно-кліматичні

Таблиця 1

Рекреаційний потенціал Антарктики

	Південноамериканський сектор	Австрало-Новозеландський сектор	Африканський сектор
Середня відстань від морських портів	1 000 км	3-3 500 км	понад 4 000 км
Субантарктичні острови на маршруті круїзних суден	Фолклендські о-ви; острів Пд. Георгія; Пд. Сандвічеві о-ви; Пд. Оркнейські о-ви; Пд. Шетландські о-ви	о-ви Окленд, о-ви Кемпбелл, о. Маккуорі, о-ви Баллені, о. Скотта	о-ва Крозе, о-ва Кергелен, о. Херд, о. Буве, о-ва Принц-Едуард
Умови доступу до прибережної акваторії влітку	Відкрита вода, уламковий лід, айсберги	Паковий лід моря Росса	Шельфові льодовики Східної Антарктиди
Погодно-кліматичні умови	Сезонні субкомфортні (сиро, прохолодно: сер. t° влітку 0°...+2°С)	Дискомфортні умови (вітряно, холодно: сер. t° влітку -5°...-15°С)	Дискомфортні умови (вітряно, холодно: сер. t° влітку -5°...-15°С)
Флора та фауна	Різні види пінгвінів, птахів, тюленів на островах і узбережжі материка	Різні види пінгвінів, птахів, тюленів на островах і узбережжі материка	Різні види пінгвінів, птахів, тюленів на островах і узбережжі материка
Історичні місця та пам'ятки (ІМП)	35 ІМП, з них 12 – колишні наукові бази (хатини) експедицій Шарко, Шеклтона	28 ІМП, з них 7 – колишні наукові бази (хатини) експедицій Скотта, Амундсена, Маусона, Берда	11 ІМП, з них 4 – колишні наукові бази (хатини)
Наукові станції з позначення станцій, що входять у 20-ку найбільш відвідуваних об'єктів Антарктики (понад 2 тис туристів щосезону)	42 (22 цілорічного функціонування, 20 – сезонні). “Браун” (Агент.); “Арцтовський” (Пол.); “Палмер” (США); “Академік Вернадський” (Україна)	26 (14 цілорічного функціонування, 12 – сезонні)	12 (10 цілорічного функціонування, 2 – сезонні)

показники спостерігаються на північному-заході Антарктичного півострова і суміжних островах. У цілому літній антарктичний сезон вважається сприятливим для заняття зимовими видами спорту. З огляду на це, медична атрактивність (головний бальнеологічний ресурс – це стерильне чисте іонізоване повітря, практично відсутність інфекційні бактерії) є найменш привабливою для туристів порівняно з пізнавально-спортивною рекреацією.

Економічні фактори пов'язані з відносно коротким туристським сезоном, високою вартістю спеціалізованого туристського спорядження та загальною вартістю туру – від 400-600 дол. США за добу; значними додатковими витратами на рятувально-пошукові роботи у випадку надзвичайних ситуацій.

Логістичні фактори стримують розвиток АТ через обмежений фрахт та пасажиромісткість транспортних засобів; відсутність злітно-посадових смуг та наземних спеціалізованих закладів розміщення.

Психологічні фактори виражаються через рівень загальнофізичної та психологічної підготовки, необхідний для заняття спортом та тривалого перенесення суворих погодних умов; психологічну віддаленість Антарктики; неможливість дострокового повернення додому у разі непередбачених обставин;

негарантована окрема каюта та додаткові послуги в зв'язку з тим, що більшість суден не є круїзними лайнерами, а переобладненими науково-дослідними океанографічними суднами; не гарантоване виконання всіх пунктів програми туру, мінлива тривалість кожної конкретної екскурсійної висадки на берег.

Серед *нормативно-правових обмежень*, прийнятих у рамках правової системи Договору про Антарктику, в першу чергу слід виділити здійснення процедури проведення оцінки впливу запланованої туроператором діяльності на навколишнє середовище; мораторій на зведення стаціонарної інфраструктури туристського призначення, а також керівні документи, прийняті для обов'язкового виконання Міжнародною асоціацією антарктичних туроператорів.

Окремо слід виділити *політичний фактор*. Загальновідомо, що Антарктика – це нейтралізована територія із інтернаціональним статусом освоєння. Не дивлячись на те, що в Південному полярному регіоні відсутні будь-які державні утворення і всі територіальні претензії “заморожено” Договором про Антарктику на період його дії, стримуючим фактором для розвитку туризму в цьому регіоні лишається загальна політична ситуація в цілому у світі, і в першу чергу у країнах-постачальниках туристів. Так, зниження чисельності туристів США у сезоні 2001-2002 років фахівці пов'язують із терористичними актами 11-го вересня 2001 року. Щоправда, ця подія суттєво не вплинула на чисельність туристів з інших країн.

Одними із специфічних обмежень територіального розвитку АТ є *екологічні обмеження*. Крім того, що Антарктика проголошена планетарним природним заповідником, в регіоні існують ще підохоронні території (акваторії), яким наданий формальний статус спеціального захисту відповідно до Протоколу про охорону навколишнього середовища Антарктики. Ним чітко визначені дві категорії територій (акваторій): антарктичні райони особливої охорони (Antarctic Specially Protected Areas, ASPAs); а також антарктичні райони особливого управління (Antarctic Specially Managed Areas, ASMAs).

До перших входять області, вільні від людського впливу, що є зразком унікальних земних та морських екосистем (із неповторними геологічними, гляціологічними та геоморфологічними об'єктами, біологічним різноманіттям), є областями посиленого наукового інтересу чи підвищеної естетичної цінності. Доступ в такі області категорично заборонений для туристів. Загалом в Антарктиці визначено більше півсотні таких районів. Така значна кількість підохоронних територій вимагає від туроператорів ретельної розробки остаточних варіантів маршрутів круїзних суден.

Метою створення антарктичних районів особливого управління є планування і координація дій в межах окресленої території (акваторії), мінімізація екологічного впливу, покращення співробітництва і уникнення можливих конфліктів між Сторонами-учасниками Договору про Антарктику. Такі райони включають ділянки, де спостерігається різко негативний сукупний вплив різних видів людської діяльності на екосистему. Для кожної такої ділянки діють індивідуальні плани управління. Вхід не вимагає спеціального дозволу, але будь-які дії повинні керуватися кодексом поведінки, викладеним у планах управління.

Загалом комбінація вищеперерахованих факторів не виключає неадекватного проведення подорожі через значну варіативність маршруту залежно від погодних умов. В цілому набір і територіальний розподіл рекреаційних стоянок упродовж туристичного сезону дуже динамічний і значною

мірою визначається транспортною доступністю, яка жорстко лімітована поточними метеорологічними та гідрографічними умовами, і в першу чергу мінливістю льодової ситуації.

Висновки. Рекреаційне освоєння Антарктики проходить в специфічних умовах, пов'язаних із значними розмірами території, різноманітністю та екстремальністю географічного середовища. Процес формування і розвитку регіональних особливостей АТ визначає властива лише цьому регіону ієрархія факторів, найсуттєвішими з яких є рекреаційна атрактивність ландшафтів Антарктики, виняткова екологічна ситуація та політична стабільність регіону. Фактори, що обмежують розвиток АТ, зводяться до транспортної та соціально-економічної доступності Антарктики, системи нормативно-правових заборон, прийнятих в рамках Договору про Антарктику. Більшість факторів мають динамічний характер, що в свою чергу визначає просторове перегрупування рекреаційних стоянок протягом сезону.

Серед географічних секторів Антарктики найвищим рекреаційним потенціалом відзначається південноамериканський сектор, для якого характерні відносно зручніша транспортна доступність, субкомфортні погодні умови протягом туристського сезону, біологічне різноманіття узбережжя материка і суміжних островів, а також висока концентрація наукових станцій та історичних пам'яток. Зважаючи на включення української антарктичної станції „Академік Вернадський” у перелік найбільш відвідуваних об'єктів Антарктики, її туристсько-географічне положення у даному секторі оцінюється як вигідне. Це актуалізує подальші дослідження рекреаційного потенціалу району наукових інтересів України в Антарктиці з виходом на розробку науково-прикладних засад туристської політики нашої держави у цьому геостратегічному регіоні планети.

1. Берега: Природа мира / Каплин П. А., Леонтьев О. К., Лукьянов С. А. и др. – М.: Мысль, 1991. – С. 430-436.
2. Краковская С.В. Метеорологические исследования на станции Академик Вернадский в 1997 году. Климатические характеристики и особенности // Бюл. Українського антарктичного центру. – Вип. 2. – 1998. – С. 56-63.
3. Северный Ледовитый и Южный океаны (Сер. География Мирового океана). – Л.: Наука, 1985 – С. 419-422.
4. Слевич С.Б., Фалькович Н.С. Рекреация и туризм в Южном океане и Антарктиде // Изв. ВГО. – т. 119. – вып.2, 1987. – С. 168-174.
5. Физическая география материков и океанов / Под. ред. А.М. Рябчикова. – М.: Высш. шк., 1988. – С. 480-492.
6. Antarctic meteorites: Working Paper WP-019, Agenda Item (CEP) 4g, XII SATCM (14 -18 Sept 2000, Hague, the Netherlands). – Hague, 2000. – 11 p.
7. Damien Gildea. The Antarctic Mountaineering Chronology. – Fyshwick, Australia: Paragon Printers. – 1998. – 110 p.
8. Review of the List of Historic Sites and Monuments: Working Paper WP-017, Agenda Item: VI CEP 4g, XXVI ATCM (9-20 June 2003, Madrid, Spain). – Madrid, 2003. – 19 p.
9. Tourism and Non-Governmental Activities in the Antarctic Treaty Area: Information Paper IP-037, Agenda item 9, XX ATCM (29 April - 10 May Utrecht). – Utrecht, 1996. – 4 p.
10. Wace Nigel. Antarctica: a new tourist destination // Applied Geography. – 1990, Volume 10, Issue 4. – Ps. 327-341.

In this Article the natural and human factors wich promote and limit of Antarctic tourism development are described. The recreational potential of the Ukrainian Vernadsky station is scrutinized.